

METODE DE RESTAURARE A STEAGURIILOR VECHI PICTATE

SPIRIEONIA MACRI

Activitatea de conservare și restaurare a steagurilor a pus în practică noi procedee de lucru, ținând seama de diversitatea materialelor din care sunt compuse aceste exponate și funcțiile lor bine definite.

Restaurarea steagurilor a fost și rămine o problemă dificilă de rezolvat, avind în vedere faptul că structura din care sunt compuse a suferit și s-a modificat datorită condițiilor speciale în care au fost păstrate, influenței factorilor mediului ambient și mai ales faptului că unele steaguri au fost „mărtori” la mari evenimente istorice. Așa se explică de ce drapel sau standarde cu valoare istorică de la începutul secolului al XX-lea sunt mai deteriorate decât cele confectionate din aceleși materiale din secolele XVI, XVII, XVIII.

Este adevărat că apariția războiului mecanic de la Iești și crearea unor clase de coloranți sintetici au dat naștere unor materiale mai puțin rezistente. Totuși, deteriorările și degradările pe care le întîlnim la majoritatea steagurilor se datorează unor factori fizico-mecanici. Așa se explică faptul că numai după 30–40 ani de la participarea lor la evenimente istorice aceste steaguri au suferit intervenții de consolidare, mai mult sau mai puțin bazate pe principiile conservării și restaurării, unele intervenții grosolană dăunind pieselor și grăbind procesul de degradare.

Sintem la începutul unui drum, cind mijloacele de investigație asupra materialelor sunt în curs de perfecționare, sintem la curent cu unele realizări din

domeniul științei și tehnicii privind materialele și substanțele noi apărute în industrie, fără de care activitatea noastră de conservare și restaurare nu ar fi posibilă. Este necesar să se țină seama de faptul că mijloacele tehnice de investigație și materialele noi folosite în restaurarea pieselor pe care le vom analiza, nu trebuie să afecteze valoarea documentară istorică și artistică a steagurilor. Scopul cercetării este, în primul rînd, stabilirea compatibilității dintre materialele vechi și noi și, în al doilea rînd, problema originalității piesei, recuperarea din întregul ei a tot ceea ce se poate salva.

Fără o metodă științifică adecvată, bazată pe principiile conservării și restaurării, nu vom putea opri procesul de degradare și piese cu mare valoare istorică vor dispărea. Aceste probleme au fost urmărite și de Laboratorul zonal de la Muzeul Național de Istorie a României în procesul de restaurare a unor steaguri pictate pe care le vom prezenta în acest articol.

Steagurile sunt alcătuite din țesături croite în forme și dimensiuni diferite, pictate cu diferite scene și simboluri legate de funcția istorică pe care o îndeplinesc. Ele pot fi confectionate din două țesături detașabile pictate separat, sau dintr-o singură țesătură pictată pe ambele fețe. În procesul de restaurare este important de studiat atât structura materialelor din care steagul a fost realizat la origine, cit și tehnica de execuție, pentru că în decursul anilor țesătura steagului și pictura au reacționat diferit la

Drapelul Regimentului 36 Infanterie (înainte de restaurare)

factorii mediului ambiant, la factorii fizico-mecanici și chimici.

La origine, un steag pictat era executat astfel: o țesătură sau mai multe țesături, unite între ele, erau perfect întinse pe o ramă, iar suprafețele ce urmau să fie pictate erau delimitate și impregnate cu un Grund subțire și transparent, pe ambele fețe, după caz. Acest Grund era preparat fie pentru culori tempera, fie pentru culori ulei, iar pictura era executată liber în cazul unor scene religioase și simboluri sau cu ajutorul unor șablonane, în cazul cifrurilor și stemelor. Tehnica șablonelor a fost descoperită în timpul restaurării drapelului de luptă al Regimentului 36 Infanterie, găsindu-se o stemă identică la drapelul de luptă al Regimentului 4 Artillerie.

În restaurarea unui steag pictat trebuie să avem în vedere faptul că pictura face parte integrantă din întreaga lui

compoziție. Nu putem restaura pictura fără să ținem seama de țesătura steagului, mai ales că ea constituie suportul de bază. Suportul de bază al steagurilor pictate pe care le-am amintit este din țesătură de mătase naturală, material care prin structura sa are o rezistență mică față de influența mediului ambient. Problemele întâlnite în restaurarea acestor steaguri au fost dificile, având în vedere modul diferit de tratare, pe de-o parte a țesăturii, pe de altă parte a picturii, ele constituind un tot unitar, atât în timpul procesului de restaurare, cit și în stadiul de expunere a piesei gata restaurate.

Practica de restaurare a acestor steaguri necesită, în primul rînd, conservarea fragmentelor existente. Nu ne interesează refacerea fragmentelor pierdute sau redarea culorilor, ci stabilizarea picturii existente. Pictura pe steag se deosebește de pictura de șevalet prin consistența suportului, prin compoziția grundului, prin maniera de lucru a picturii și a compoziției culorilor. Pictura steagului nu este perfect întinsă, ea face parte din structura lui funcțională. Din această cauză ea s-a deteriorat destul de repede, cit și datorită solicitărilor la care steagul a fost supus. Procesul de restaurare a picturii pe steag se bazează, în parte, pe metodologia restaurării picturii pe șevalet dar fiecare operațiune este studiată, încercată și folosită în condițiile existente.

În procesul de investigare, la fel ca și la pictura pe șevalet, pictura pe steag este analizată, în primul rînd, ca obiect de volum, cu structură în straturi, suportul, grundul, stratul de culoare, stratul protector fiind elementele principale.

Suportul materialului pe care este executată pictura poate fi din țesătură de bumbac, mătase naturală, lină, iar cercetarea lui este importantă deoarece în cazul nostru a suferit deteriorări mari, iar datele obținute contribuie, în procesul de restaurare, la găsirea unor soluții adecvate.

Grundul, următorul strat de bază, format dintr-un strat subțire, transparent, este compus dintr-un liant și material de umplutură, neacoperind textura țesăturii. Caracterul grundului, com-

A doua față a steagului Societății „Arcul”, a plăpușarilor și tapiterilor din București (înainte de restaurare)

Detaliu de pe prima față a steagului Societății „Arcul” (înainte de restaurare)

poziția acestuia au fost modificate de-a lungul anilor, iar cunoașterea proprietăților lui ne ajută în alegerea metodelor de restaurare. Analiza grundului, a componentelor sale se reduce, de obicei, la determinarea compoziției chimice și la cercetarea microscopică a secțiunii transversale, care, de regulă, se obține ușor de pe marginea pinzei, la pictura de șevalet, fiind mai greu de obținut din pictura de pe steag, existind riscul trau-

matizării ei. În compoziția grundului se găsesc clei animal sau vegetal, ipsos, praf de cretă*.

Stratul de culoare, subțire, este omogen din punct de vedere al compoziției, fiind format din pigment de origine minerală sau organică și liant. Un strat de culoare este alcătuit din două sau mai multe culori, având în compoziție granulele a doi sau mai mulți pigmenți.

Detaliu de strag ce redă gradul de degradare a țesăturii de mătase

Liantul este de natură organică și poate fi de proveniență vegetală sau animală. Ca liant folosit în pictura pe steaguri întâlnim gălbenușul de ou și albușul, amestecat uneori cu rășini în pictura tempera, sau cleuri vegetale și rășini în pictura de ulei.

Stratul de pictură este cea mai importantă parte a steagului, pentru că el determină valoarea documentar-istorică și artistică a acestuia. De aceea, majoritatea mijloacelor fizice, chimice și fizico-chimice de cercetare se elaborează pentru studierea stratului de culoare, în vederea determinării proprietăților fizice și compoziției acestuia.

Stratul de lac, strat protector aplicat în scopul protejării picturii, se prepară în trecut din rășini naturale, care, pînă în secolul al XVI-lea, se amestecau cu cleuri vegetale. Începînd din secolul al XVII-lea, s-a utilizat lacul de topal, iar din secolul al XIX-lea, lacul de damar.

În pictura steagurilor, lacul protector era utilizat în special la pictura în tempera, iar analizele de laborator sunt dificil de realizat, deoarece aceasta, în urma patinei obținute în decursul

anilor, capătă aspectul picturii în ulei. În analiza picturii pe steaguri am folosit metode fizice optice de cercetare. Aceste cercetări au fost efectuate vizual sau prin fotografie obișnuită. În lumină vizibilă pictura a fost privită în întregime, apoi studiată pe porțiuni, fragmente, detaliu. S-a folosit lupa și stereomicroscopul, analizîndu-se detaliul caracterul tușelor, modificarea structurii, au fost stabilite locurile pentru luarea probelor necesare analizei, deteriorările stratului de pictură, observindu-se, prin crăpături, delimitarea stratului pictural de Grund. Metodele fizice de cercetare, numite metode care nu degradează pictura, dau date precise privind tehnică de execuție a picturii și structurii acesteia, însă posibilitățile acestor metode sunt limitate în analizarea materialelor utilizate de pictori. Asemenea date pot fi obținute numai prin analiza chimică și ceea fizico-chimică, care vizează nu opera în întregime, ci numai mostrele, substanțele luate din pictură.

În laboratorul nostru de investigații, în scopul determinării grundului și a compoziției stratului de culoare, au fost efec-

Etapă de lucru în restaurarea steagului – consolidarea pe suport

tuate analize spectrografice de emisie, probe comparative între albușul și gălbenușul de ou și cleiul de pește și animal, probe comparative între culori ulei și culori tempera. De asemenea, au fost efectuate probe de determinare a punctului de topire a stratului de culoare, reacții de culoare în eprubetă și la stereomicroscop.

Dacă determinarea pigmentilor și materialelor de umplutură ale grundului este posibilă, determinarea liantului din culori și din lacul protector vechi este o problemă dificilă. De asemenea, date istorice privind materialele de pictură avem puține, ele fiind cuprinse în unele tratate și îndreptare privind tehnica picturii din evul mediu și Renaștere. Istoria dezvoltării chimiei și fabricării industriale a colorilor, foarte importantă pentru studierea materialelor de pictură din secolele XVIII–XX, nu ne oferă date complete privind materialele de pictură. Deci, pictura, prin analizarea ei atentă, ne furnizează un material vast privind utilizarea colorilor, a grundurilor și lacurilor în anumite epoci istorice.

Formele de degradare intinute la cele trei steaguri din țesătură de mătase

naturală sunt diferite și deosebite; fiind unică, ele se deosebesc și prin conținutul lor istoric documentar: steagul Regimentului 36 Infanterie, alcătuit dintr-o singură țesătură și pictat pe ambele fețe, având puține fragmente de pictură; steagul Asociației plăpumarilor și tapițierilor, alcătuit din două fețe detașabile, cu pictură pe ambele fețe; steagul Agiei, alcătuit dintr-o singură țesătură, pictată pe ambele fețe; ultimele două steaguri au suprafețe mari de pictură. Deci trei steaguri diferite, cu probleme de restaurare dificile, la care metodologia de restaurare a necesitat soluții noi de rezolvare a problemelor, valabile și pentru alte obiecte textile.

Primul steag intrat în restaurare, drapelul Regimentului 36 Infanterie, din colecția Secției de istorie modernă a Muzeului Național de Istorie a României, a participat la primul război mondial. Confectionat dintr-o țesătură de mătase tricoloră, drapelul a fost pictat inițial în partea centrală, pe ambele fețe, cu stema României din timpul lui Carol I și cu cîfrul regal în cele patru colțuri. Deteriorările fizico-mecanice și fizico-chimice fac vizibile doar niște fragmente

Prima față a steagului
Societății „Arcul” după restaurare

de pictură și mătase. Dat fiind gradul foarte avansat de deteriorare, anterior a fost asigurat pe ambele fețe cu un tul din bumbac, iar fragmentele foarte deteriorate au fost fixate prin coasere, între fragmente de tul, cu fire groase din bumbac. Firele au contribuit negativ la starea de conservare a mătăsii și a fragmentelor de pictură, acestea desfăcându-se în bucăți, în urma înapunsăturilor. Aceste intervenții au fost aplicate la o serie de steaguri venite de la Muzeul Militar Național și au fost efectuate, după unele date, între anii 1930–1940. Lipsurile foarte mari ale mătăsii și picturii au pus problema recuperării la maximum a fragmentelor existente. Problemele ridicăte sunt valabile pentru toate steagurile cu pictură.

Curățirea, operație dificilă în cazul obiectului nostru, nu putea fi rezolvată decit local. După nenumărate încercări, a fost confectionată o masă specială, valabilă pentru toate genurile de piese care nu se pot imersa, masă alcătuită din

straturi absorbante, iar mătasea și pictura pot fi curățite separat. O problemă dificilă a fost reconstituirea fragmentelor de pictură și mătase, restabilindu-se în acest fel și dimensiunile originale ale piesei. De menționat banda albastră, care, înainte de reconstituire, era prezentă sub forma unui mânunchi de fire, dar după restaurare au ieșit la iveală fragmente de pictură din ghirlanda stemei. În consolidarea fragmentelor de pictură am folosit metoda de consolidare a picturii de șevalet, ținând seama de faptul că pictura este dublă. Deci concentrația soluției de consolidare a fost redusă la jumătate, după multe încercări și probe, adăugind și o concentrație mică de glicerină, în scopul tratării suportului de mătase, foarte fragil.

În problema consolidării steagului, găsirca unui suport adecvat, avind în vedere că el este alcătuit dintr-o singură țesătură cu două fețe, a constituit, de asemenea, o operațiune dificilă. Ea a

A doua față a steagului, după restaurare

lost rezolvată, după nenumărate încercări, ținind însă seama, în primul rînd, de principiile restaurării și conservării și îpozi de imaginea estetică reprezentată de steagul în expunere.

Prin conținutul său istoric-documentar, și impună, în procesul de restaurare a unui steag, folosirea unui suport transparent. Acest suport folosit în atelierul nostru este un tul de nylon transparent, rezistent, cu afinitate la coloranți acizi. Am găsit o nouă metodă de vopsire cu coloranți pigmenti, care nu modifică tușul, aspectul și rezistența materialului afectat de vopsirea anterioară prin fierbere. Ei sunt rezistenți la lumină și la spălare, dau posibilitatea nuanțării infinite a culorilor, mergând pînă la crearea unor culori identice cu cele de pe piesă. Deci metoda vopsirii suportului transparent în culorile patinate ale steagului este o metodă nouă, pe care am elaborat-o. În restaurarea steagurilor, în scopul vizibilității detaliilor documentar-istorice și artistice ale piesei și care a dat rezultate bune.

Avind în vedere proprietățile suprarelativale ale suportului de consolidare, greu de manevrat în procesul de restaurare a steagului descris mai sus, el a fost vopsit prin metoda amintită cu coloranți pigmenti, în culorile steagului și folosit ca prim suport de consolidare printre-o metodă nouă, care a dat rezultate bune, la toate steagurile aflate în procesul de restaurare. De asemenea, firele foarte fine, vopsite cu coloranți rezistenți la lumină, compatibile cu materialele piesei, precum și substanțele ajutătoare au contribuit la o bună fixare a fragmentelor, metoda de restaurare fiind reversibilă.

O nouă metodă, elaborată în procesul de restaurare a obiectului textil descris mai sus, a fost utilizată la reconstituirea stemei și a cifrurilor pictate pe cel de-al doilea tul suport al steagului, în scopul unei documentații a elementelor de desen și culoare, fără a afecta originalitatea piesei și principiile restaurării și conservării. Restaurat prin metodele descrise mai sus, în final, drapelul de luptă apare bine consolidat, reconstituit în forma sa inițială, redindu-i-se culorile și elementele

Detaliu după restaurare

de pictură și desen sugerat pe tutul suport.

Metodele descrise mai sus sunt valabile pentru toate piesele analizate și intrate în procesul de restaurare.

Consultind materialele străine, am să citez o remarcă a lui Johan Lodewijks, directorul Laboratorului central de cercetări pentru obiecte de artă din Amsterdam, de care este legată, într-o măsură, și metoda mea de reconstituire descrisă mai sus: „Realizarea unei imitații dintr-un material subțire transparent este preferată unei copii naturale dintr-un material identic cu materialul original al steagului, deoarece imitația dintr-un material subțire dă dimensiunea originală și desenul, cît și culoarea. Într-un mod care nu distrage atenția vizitatorului de la fragmentul original”**.

Un alt steag cu probleme deosebite în ceea ce privește restaurarea picturii a fost Steagul Societății „Arcul”, a plăpumarilor și tapițierilor din București (aflat în patrimoniul Secției de istorie modernă), care datează de la 1885, deci după mai puțin de 100 de ani a intrat în procesul de restaurare. Aici am întâlnit toate formele de degradare, atât în țesătura de mătase, cât și în suprafețele de pic-

tură. Având dimensiunile de 1,50/1,55 m, steagul, în formă dreptunghiulară, are două fețe detașabile, fiecare față fiind confectionată din trei benzi tricolore. Pe față avers a steagului este pictat un medalion central compus din două registre, care ilustrează, în partea superioară, pe tonuri de gri, o scenă religioasă cu sfinți, patronii breslei respective, iar în partea inferioară, pe fond roșu, un grup de uinelte încrucisate care reprezintă însemnele breslei. De asemenea, față steagului este decorată cu o inscripție cu denumirea societății și data înființării ei, cu litere poleite în foță de aur și un chenar pe cele patru laturi, cu motive geometrice vegetale stilizate, poleite tot în foță de aur.

Reversul steagului este ilustrat central cu stema României din timpul lui Carol I, cu inscripție și chenar în aceeași tehnică utilizată pe avers.

Steagul a suferit deteriorări mari fizico-chimice, ajungind într-un grad avansat de degradare. Suportul picturii din mătase a suferit – prin depunerile de praf și murdărie – cearcane de umzeală, pierderi din țesătură, decolorare, fragilizare, în suprafețele pictate, pe ambele fețe, au apărut găuri, rupturi, lipsuri din stratu-

Stampila originală existentă pe steagul Societății „Arcul”, a plăpumarilor și tapițierilor din București

pictural și suport, desprinderi în unele porțiuni și pulverizarea stratului pictural. De asemenea, au fost pricinuite pierderi din pelicula aurită din inscripție și chenar, pierderi din suportul și culoarea de bază pe care aceasta a fost aplicată, prețum și oxidarea peliculei aurite. Deteriorările mari descrise nu sunt rezultatul unei imbătriniri naturale, ci al unor factori fizico-mecanici, al unor condiții necorespunzătoare de păstrare.

Restaurarea picturii a ridicat unele probleme asemănătoare cu cele întâlnite la pictura de șevalet, probleme ce au fost studiate și rezolvate conform situațiilor existente. Pentru a ilustra problemele dificile întâlnite, voi enumera cîteva operațiuni importante din procesul de restaurare a picturii steagului, care au fost efectuate în urma unor investigații, documentații și testări:

- testarea soluției de curătire;
- testarea soluției de lipire în vederea căptușirii picturii, operație necesară și dificilă;
- testarea soluției de impregnare în vederea consolidării stratului pictural;
- dublarea picturii de pe ambele fețe prin lipire cu un material textil neutru;
- consolidarea gradului și stratului pictural;
- punerea sub presă a picturii și mătăsii;

— tratarea suportului din mătase cu C.M.C. în vederea conservării;

— retușarea cu culori tempera a porțiunilor lipsă, în scopul unei reîntregiri estetice.

Aceste retușuri au fost efectuate ținind seama și de faptul că pictura nu este prea veche, iar deteriorările nu au fost rezultatul unor imbunătățiri naturale.

A urmat consolidarea mătăsii pe suport de bumbac și reconstituirea elementelor existente din inscripție și chenar, cu o rețea din mătase naturală fină, vopsită în culorile steagului.

Am pictat tulul protector în culorile steagului, reproducind pictura, cu metodele descrise mai sus, asigurind o rezistență și vizibilitate perfectă.

Deosebirea dintre pictura de șevalet și cea de pe steag constă în faptul că aceasta din urmă este necesar să fie protejată, datorită suportului fragil pe care este executată, cu ajutorul unui tul protector.

Metodele descrise mai sus au fost aplicate și în procesul de restaurare a celui de-al treilea steag care are dimensiuni mari, 2,30/2,60 m, cu probleme dificil de rezolvat, atât în restaurarea mătăsii, cit și a suprafețelor mari de pictură, steag, pe care îl voi analiza într-o etapă viitoare.

Fiecare dintre cele trei steaguri, având probleme deosebite, au necesitat în practica procesului de restaurare noi metode, ce se vor aplica și în restaurarea altor steaguri pictate, metode bazate numai pe investigații și testări.

Noile metode de restaurare folosite sunt reversibile, ele putind fi înlocuite în viitor

cu metode noi, raportate la dezvoltarea continuă a științei și tehnicii.

NOTE

* I. I. Grenberg, *Metode fizice și chimice de conservare*, trad. din lb. engleză, în biblioteca Muzeului Național de Istorie a României, p. 6–8.

** Johan Lodewijks, *Conservation of flags*, în vol. Jentina E. Leene, *Textile conservation*, London, 1974, p. 174.

RÉSUMÉ

L'auteur de cet article, spécialiste dans l'atelier de restauration-textiles du Laboratoire zonal de restauration du Musée National d'Histoire de Roumanie, fait part de l'expérience qu'elle a accumulée lors de la restauration de deux pièces de patrimoine d'une valeur inestimable: le drapeau du Régiment 36 Infanterie, porté au cours de la première Guerre Mondiale et l'enseigne de la société „L'Arc" des matelassiers et des tapisseries de Bucarest, datant de 1885 et ayant les soieries et les surfaces peintes fort dégradées.

L'auteur reconnaît se trouver au commencement d'un chemin nouzeau, quand les moyens d'investigation sur les matériaux sont en cours de se perfectionner, mais elle tâche en même temps de

se tenir au courant avec quelques-unes des réalisations de la science et de la technique en ce qui concerne les substances et les matériaux nouveaux parus dans l'industrie, sans lesquels l'activité de conservation et de restauration ne serait plus possible.

L'on remarque une nouvelle méthode élaborée dans le procès de restauration du drapeau du Régiment 36 Infanterie, méthode utilisée à la reconstitution des armoires et des chiffres peints sur le deuxième tulle-support de drapeau, dans le but d'une documentation des éléments de dessin et de couleur, sans affecter pour autant l'originalité de la pièce et les principes de la restauration et de la conservation.